

MARKO BOŽIĆ

Na šta mislimo kada kažemo...

Sekularna država

Beograd, 2021.

EDICIJA TRG

Urednici edicije:

Ivica Mladenović, Srđan Prodanović i Gazela Pudar Draško

Naslov:

Na šta mislimo kada kažemo...

Sekularna država

Autor:

Marko Božić

Vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Izdavač:

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerzitet u Beogradu; Institut za demokratski angažman jugoistočne Evrope

Dizajn korica:

Nikola Stevanović

Prelom:

Sonja Nikolić, Tijana Baltić

Mesto i godina izdanja:

Beograd, 2021

ISBN:

978-86-80484-69-3

Štampa:

Colorgrafx

Tiraž:

100 primeraka

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

FONDACIJA ZA
OTVORENO DRUŠTVO
SRBIJA

Ova publikacija je nastala u okviru projekta "Angažuj, inspiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije" koji realizuje Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u partnerstvu sa Institutom za demokratski angažman jugoistočne Evrope, uz podršku Fondacije za otvoreno društvo. Stavovi izrečeni u tekstu predstavljaju stavove autora

SADRŽAJ:

Polazne pretpostavke.....	1
Radiografija stanja.....	4
Šta da se radi?.....	8

Na šta mislimo kada kažemo...

Sekularna država

Polazne pretpostavke

Krajem prošlog i početkom našeg veka, neoliberalizam se susreo sa postmodernom¹. Krah socijalizma poklopio se sa relativizacijom racionalne spoznaje. Neprikosnoveni autoritet nauke zamenilo je slobodno tržište ideja na kojem su popularna verovanja oduvek stajala bolje od naučnih formula. Trenutni ishod ovog procesa jeste fenomen koji se danas pogrešno naziva *populizmom*, ili iliberalna demokratija. Uzrok, a ne tek jedan od simptoma ove krize jeste urušavanje sekularne države. Kako je i zašto do toga došlo?

S osloncem na slobodu mišljenja, danas vlada uverenje

¹ Kao podložak za ovaj rad poslužio mi je polemički tekst : Marko Božić, „Čemu sekularizam - Povodom članka Srđana Miloševića, Hod po žici: o ustavnosti ograničenja slobode veroispovesti u vanrednom stanju proglašenom u Srbiji usled epidemije bolesti COVID-19“, Pravni zapisi, vol 11, br. 2, 2020, str. 663-668.

da demokratska država ne sme da pokloni više poverenja u naučno znanje no u bilo koje drugo verovanje. Znanje i verovanje, međutim, dva su bitno različita oblika spoznaje koja nisu međusobno konkurentna. Veruje se jer se ne zna. Da se zna, ne bi se verovalo. Kada bi se znalo da bog postoji, ne bi se u njega verovalo, znalo bi se da ga ima. Baš kao što se zna za - umesto da se veruje u - gravitaciju i evoluciju, a veruje se u - umesto da se zna za - vanzemaljce i reinkarnaciju. Ova razlika između znanja i verovanja, nije stvar predmeta - u šta se veruje (tj. šta se zna), već načina spoznaje. Nešto se zna - i to pre svega u svom najelementarnijem naučnom izrazu - jer je iskustveno dokazano. Naprotiv, veruje se u nešto što nije iskustveno dokazano, a najčešće je i nedokazivo. Vera nije stvar čulnog i objektivnog, već ličnog i intuitivnog doživljaja.

Dok je vera čin subjektivne spoznaje, naučno znanje je po definiciji intersubjektivno proverljivo i objektivno. Zato nauka više spaja, dok religije više razdvajaju ljude. Naravno, pojedinac može da deli ista religijska uverenja sa drugima. To najčešće i jeste tako. Moguće je da ih čak deli sa većinom u zajednici. Teorijski je zamislivo i društvo čiji svi članovi veruju u isto. Takvo društvo, međutim, bilo bi totalitarno. Za razliku od njega, društvo koje se oslanja na nauku je otvoreno. To otud što nauka, za razliku od religije, ne počiva na dogmi u koju se ne sumnja, već na naučnim tezama koje su stalno izložene kritici. Nauka nije statična suma apsolutnih istina koje sumnja kvari, već istorični i dinamični diskurs koji se sumnjom hrani. Zato je nauka, a ne religija, *modus operandi* istinski demokratskog društva čiji bi slobodni i ravnopravni članovi trebalo da zajedno odlučuju o svojoj sudbini polazeći od znanja koje jednako važi za sve, a ne od verovanja koje važi samo za neke.

Drugim rečima, ako sloboda mišljenja jemči pluralizam, ne podrazumeva i epistemološki relativizam. U demokratiji

sloboda mišljenja garantuje pravo svakom pojedincu da slobodno gradi i iznosi svoje stavove, ali te stavove *a priori* ne izjednačava. Ako su jednako legitimna, sva mišljenja nisu i jednako *epistemološki* vredna. Da bi se vrednovalo, mišljenje mora biti slobodno izraženo. Da bi bilo vredno, mora biti kompetentno. Ovaj poslednji zahtev iz ozbiljne društvene debate isključuje sve one koji nisu, s obzirom na nivo kompetencije, kadri da se u debatu uključe. Odustvo šire javnosti iz debate, međutim, vodi gubitku poverenja i otuđenju naučnika, što predstavlja političko oruđe desničarskog diskursa. Jedini konstruktivan način za otklanjanje ovog prigovora i strateški odgovor desničarskoj demagogiji predstavlja rad na stvaranju društva jednakih šansi visoke i očigledne društvene pokretljivosti: društva u kojem obrazovanje ne predstavlja privilegiju bogatih, već pravo svakog da u cilju lične afirmacije, i na korist zajednice u celini, stiče znanja i veštine utemeljene na sumi postojećeg naučnog iskustva kao javnog dobra, a ne zaštićenog domena. Neoliberalizam to pravo uskraćuje. Postmoderna stvara privid da nije pogrešio.

Naučno znanje, međutim, nikako ne isključuje značaj vere i verovanja. Osim bogova i duhova, postoje i druge – i to vrlo bitne stvari poput temeljnih vrednosti svakog društva – koje nisu iskustveno dokazive. Dok se zna da voda ključa na sto stepeni jer je to toliko puta iskustveno dokazano, ne zna se, niti se može znati – jer se iskustveno ne može proveriti – da je li medicinski asistirano ubistvo npr. po sebi dobro ili loše. Budući jednako nedokaziva, sva ta uverenja su *epistemološki* jednako vredna. Oko njih se nikada ne može uspostaviti naučna izvesnost, već samo demokratski konsenzus. Forum za postizanje i zaštitu tog konzensusa jeste demokratska država koja zbog svoje nepristrasnosti nešto može da zna, ali za razliku od svojih građana ni u šta ne sme *a priori* da veruje. Ako bi verovala, više ne bi bila demokratska. Ona bi svojim verovanjem nužno narušila

ravnopravnost građana jer bi time, implicite, diskriminirala sve one koji njenu veru ne dele.

Zato demokratska država treba biti verski neutralna. Kao takva, nedokaziva uverenja prepušta slobodnoj savesti svakog pojedinca i njima se ne bavi sve dok ona ne ugroze slobode i prava drugog i/ili zajednicu u celini. Kada se to desi, država preuzima mere ograničenja slobode veroispovesti. To radi, međutim, samo na osnovu zakona opšte primene koji ne targetira versku praksu kao takvu. Primera radi, država nema pravo da zabrani okupljanje vernika u crkvama i liturgijsko pričešćivanje korišćenjem iste kašičice i ubrusa, ali ima pravo da zabrani sva javna okupljanja i svaki slučaj upotrebe istog pribora koji zajednički koristi više osoba za unošenje hrane i pića. Dakle, ograničenje slobode veroispovesti može biti samo *side effect* primene opšteg propisa kojim se štiti neko više društveno dobro. Kada ne bi bilo tako, država bi nastupila diskriminatorski i ugrozila osnovnu ideju neutralnosti, tj. jednakost građana pred zakonom. Samo ona država koja svojim zakonom niti privileguje niti diskriminiše određena verovanja, može biti demokratska. U praksi, to se najlakše i najdoslednije postiže razdvajanjem crkve od države. Takvu, i samo takvu državu nazivamo sekularnom.

Radiografija stanja

Od kraja XX veka, princip odvojenosti države i crkve se suočava sa izazovom sopstvenog rastakanja u postmodernističkom diskursu. Ideja da iracionalna verovanja zaslužuju istu pažnju kao i oblici naučne spoznaje dovela je do odstupanja pa i napuštanja prakse zasnovane na principu laiciteta. Sada u svetu umesto logički utemeljenog obrasca sekularne države kako je gore izložen, dominiraju iskrivljene predstave o sekularizmu kao mnogoznačnoj i istoričnoj ideologiji bez

jasnih i opšteprihvaćenih kontura, podložnoj proizvoljnim tumačenjima koja se kreću od tzv. stroge do tzv. meke, ili kooperativne separacije uz, svakako, mnoštvo prelaznih nijansi. U toj perspektivi, na svakoj je državi da se opredeli za model po meri sopstvene demokratske ustavnosti.

Istina je, međutim, sasvim druga: država je sekularna ili to nije. Svako razvodnjavanje proste, ali čvrste, logike pojma laicizma – koji se u široj javnosti naziva sekularizmom – u stvari sakriva neko njegovo izvitoperenje. Naime, kada se pogrešno, čak tendenciozno, dovede u vezu sa francuskim pojmom *laïcité*, tzv. stroga separacija crkve i države više ne znači sekularizam. Postoje, naime, države koje su razdvojile crkvu i državu, ali ne u cilju postizanja jednakosti građana pred zakonom, već upravo da bi tu nejednakost opravdale. To dokazuje činjenica da je u laičkim republikama – kakva je savremena Francuska ili Ataturkova Turska, ustavan i onaj zakon koji posebno targetira versku praksu kao takvu. Poslednji, nikako i jedini takav primer s početka ovog veka pruža francuski zakon o zabrani nošenja verskih znamenja u državnim školama iz 2006. godine. U pitanju je propis kojim se neposredno diskriminišu pripadnici verskih zajednica koji svoju veru ispovedaju, između ostalog, i određenim odevnim navikama. Učenici francuskih škola u njih mogu da uđu ako glave umotaju u pomodne marame, ali ne i u hidžabe. Takva država nije verski neutralna. Ona je antiklerikalna.

Drugu krajnost predstavlja tzv. kooperativna odvojenost, ili tzv. meka sekularnost. Ovde se radi o zameni teza. Razdvajanje crkve i države u cilju postizanja jednakosti građana pred zakonom ne znači, niti je ikada značilo, odsustvo saradnje crkve i države. Crkva je sastavni deo građanskog društva sa određenim društvenim kapitalom. Kao takva, bila je i ostala slobodna da uzme učešća u otvorenoj demokratskoj raspravi oko polarizujućih tema

na koje nauka ne može da pruži konačan odgovor, poput legalizacije eutanazije, istopolnih zajednica ili abortusa. Crkva je pozvana da brani svoj stav baš kao i svako drugo udruženje građana. Ali samo tako!

Problem sa tzv. kooperativnom separacijom je, međutim, upravo u tvrdnji da crkva zauzima posebno mesto u društvu zbog čega zaslužuje privilegovan zakonski položaj. S osloncem na ideju komunitativne pravde – tj. da se jednako mora postupati sa jednakim, a nejednako sa nejednakim, ova ideologija opravdava posebna ili šira prava pripadnicima istorijski ili demografski značajnijih verskih zajednica. Za razliku od orvelovske farme, u demokratskoj državi, međutim, jedni ne bi smeli biti jednakiji od drugih. To ne znači da je pozivanje na komunitativnu pravdu bez smisla, ali je opravdano samo kao korektivni mehanizam, tj. u cilju uklanjanja uzroka i posledica neke ranije ili i dalje prisutne nejednakosti. Reč je o tzv. pozitivnoj diskriminaciji većine u korist obespravljenih manjina čiji je cilj uspostavljanje ili obnova urušene jednakosti građana.

Svako drugo neposredno privilegovanje jednih, predstavljalo bi posrednu diskriminaciju drugih. U Republici Srbiji je do toga poslednji put došlo u okolnostima vanrednog stanja prilikom odstupanja u sprovođenju zakona opšte primene u korist pravoslavnih vernika kojima je, za razliku od svih ostalih građana, tolerisano slobodno kretanje u vreme trajanja policijskog časa. Izuzetak se pravdao pozivom na slobodu veroispovesti. Po toj logici, međutim, ne samo da bi pravoslavni vernici mogli da se slobodno kreću u vreme policijskog časa, već bi mormonima morala da se toleriše poligamija, zaposlenim muslimanima pet molitvi dnevno, rastafarijancima konzumiranje lakih droga, satanistima čerečenje životinja, a pripadnicima samoubilačkih sekti sejanje otrovnih

gasova po ulicama. Sve suprotno od toga bilo bi kršenje slobode veroispovesti. A ako se figura učini neumesnom, treba se setiti desetina hiljada pravoslavnih vernika koji su se danima pričešćivali istom kašičicom i ubrusom tokom trajanja vanrednog stanja uvedenog upravo s ciljem suzbijanja po život opasne zarazne bolesti. Istina je sasvim druga. Ma kako to paradoksalno zvučalo, država je slobodu veroispovesti ugrozila upravo odstupajući od svoje neutralnosti, time što je široko izlazeći u susret samo nekima, obespravila, štaviše životno ugrozila, sve ostale. Ni takva država nije verski neutralna. Ona je klerikalna.

U Republici Srbiji kao, uostalom, i širom sveta, ova ideologija tzv. mekog sekularizma, odnosno zamaskirane klerikalizacije polako, ali sigurno osvaja zakonodavne sale i ustavne sudnice. Ovaj model brojne pristalice nalazi i u akademiji gde vlada uverenje da je stroga separacija crkve i države prevaziđena. Nakon urušavanja socijalističkog poretka i definitivnog odbacivanja njenog sekularnog nasleđa, ideologija „kooperativne sekularnosti“ zaposeda slobodan prostor u postmiloševićevskoj Srbiji namećući se kao ustavni i zakonski standard.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama iz 2006. koji je svoju aprobaciju stekao odlukom Ustavnog suda iz 2013. nije bio ni prvi ni poslednji izraz ove politike. Uvođenje veronauke u osnovne i srednje škole, vraćanje Bogoslovskog fakulteta u okrilje Beogradskog univerziteta, tolerisanje posredne i neposredne finansijske podrške (nekim) crkvama i verskim zajednicama samo su neki od primera političke i sudske prakse koji su prethodili donošenju pomenutog zakona. Dve decenije duga vladavina ove desničarske ideologije nužno je vodila otvorenoj klerikalizaciji srpske države u kojoj jedna verska zajednica – Srpska pravoslavna crkva – sebe doživljava kao privilegovanu organizaciju za koju zakoni opšte primene ne važe: otvoreno ne pridržavanje propisanih epidemioloških mera tokom poslednje vanredne

situacije, gaženje autonomije Beogradskog univerziteta i kontinuiran, a nekažnjen govor mržnje usmeren prema pripadnicima manjina od strane najviših crkvenih velikodostojnika samo su najekletantniji recentniji primeri ovog stava.

Uspeh ove ideologije poraz je demokratije. Njena snaga, međutim, nije u njenoj ubedljivosti, već u izostanku odlučnog odgovora onih kojima je do demokratije stalo. Zapostavljeno nasleđe socijalističkog sekularizma moglo bi da pruži ne samo korisne smernice, već i istorijski legitimitet za angažovanje u pravcu obnove demokratije.

Šta da se radi?

Demokratska država jeste ona koja svoja građane tretira jednako. Ona je antidiskriminatorna. Odvojenost države i crkve, kako je gore definisana, nije ništa drugo do refleks te ideje na polju slobode savesti i veroispovesti. Sekularna država je jedina koja se sa pravom može smatrati demokratskom, jer jednako tretira sva verovanja u nedokazive tvrdnje. Republika Srbija nije sekularna država jer se njena, ustavom proklamovana „svetovnost“ ne tumači u skladu sa ovim političkim načelom, već, paradoksalno, kao ustavni osnov tekuće klerikalizacije. Poslednjoj se, kao bitnom obeležju krize savremene demokratije u Srbiji, mogu i moraju pružiti kontraargumenti na liniji gore izložene čvrste logike laicizma. S obzirom na uznapredovalu klerikalizaciju srpskog društva, ponuđeni odgovori ne predlažu trenutne i radikalne promene, već izbalansirana prelazna rešenja s transformacionim potencijalom.

Veronauka u osnovnim i srednjim školama. Verska nastava u državnim školama nespojiva je sa načelom odvojenosti države i religijskih zajednica. Njeno prisustvo u školskom

programu značilo bi da država usvaja verovanje nekih svojih građana za obrazac obrazovanja svih svojih građana. Činjenica da je školskim programom ponuđen izbor više verskih učenja pa i jedna humanistička alternativna, ne menjaju zaključak da je država narušila svoju javno proklamovanu „sekularnost“ jer je značaj verske dogme izjednačila sa razvojem i podsticanjem kritičkog mišljenja. Time je neposredno ugrozila misiju škole čiji je zadatak ne samo da obrazuje, već i da vaspitava, odnosno obučava buduća pokolenja svojih građana za racionalnu i argumentovanu demokratsku debatu. Umesto da učenike ujedinjuje oko univerzalnih kriterijuma objektivnog naučnog saznanja u potrazi za zajedničkim odgovorima na otvorena pitanja, škola ih razjedinjuje po liniji zatvorenih verskih dogmi koje se ne dovode u pitanje.

Budući da je pravo na versko obrazovanje garantovano međunarodnim i domaćim mehanizmima zaštite slobode veroispovesti, te da su vernici ujedno i poreski obveznici koji finansiraju državnu školu, prelazno rešenje u Republici Srbiji može biti preuzeto iz iskustva Pete Francuske Republike: veronauka u državnim školama bila bi se izvodila samo izuzetno, kao vannastavna aktivnost mimo školskog programa i kada postoji dovoljan broj roditelja i učenika zainteresovanih da je prate. Drugim rečima, država bi ustupila deo svoje infrastrukture (učionice) i snosila deo s tom infrastrukturom povezanih troškova (npr. nastavne opreme i komunalnih izdataka) za potrebe organizovanja ove verske aktivnosti.

Bogoslovski fakultet u okviru Beogradskog univerziteta. Za uključivanje Bogoslovske fakulteta u okviru i rad Beogradskog ili bilo kojeg drugog, državnog ili privatnog univerziteta u sekularnoj državi ne postoji ni jedan opravdan razlog. Istina je da članice univerziteta nisu samo institucije naučnog rada i obrazovanja, već i

disciplina čija se istraživanja ne temelje samo (pa čak ni u potpunosti) na iskustvenom dokazivanju (kao što su umetnost, filozofija ili pravo), ali sve one ipak neguju kritičko mišljenje i slobodno propitivanje kao svoje načelno metodološko opredeljenje. To, međutim, nije slučaj i sa bogoslovljem. Bogoslovlje nije potraga za objektivnom istinom, već apologija pretpostavljene dogme. Tu dogmu bogoslovlje nije otkrilo, već mu je ona prethodno utvrđena. Bogoslovlje nije slobodna i kritička naučna misao, već strogo kontrolisana dogmatika. Samim tim, ni način organizovanja nastave, istraživanja i administriranja bogoslovskim ustanovama ne može biti isti kao u onih akademskih. Da bi kao kritičko mišljenje bila uspešna, nauka mora biti autonomna, tj. lišena spoljnih pritisaka koji bi ugrozili objektivnost rezultata njenih istraživanja. Da bi kao apologetsko mišljenje bilo uspešno, bogoslovlje mora ostati pod autoritetom organizacije koja dogmu prethodno utvrđuje. Sve teškoće u vezi sa delovanjem Bogoslovske fakulteta u okviru Beogradskog Univerziteta imaju svoje poreklo u nespojivosti ova dva metodološki suprotstavljena pristupa istini.

Jedino opravdanje za uključivanje Bogoslovske fakulteta u rad i okvir Beogradskog univerziteta, upravo kao i u brojnim drugim evropskim državama, jeste tradicija. Činjenica da je u trenutku osnivanja Beogradskog univerziteta, bogoslovlje smatrano akademskom disciplinom, ne može međutim biti opravdanje za ograničavanje autonomije univerziteta. Prelazno rešenje moglo bi biti zadržavanje Bogoslovske fakulteta u okrilju Beogradskog univerziteta kao počasne članice s istorijskim pravom da prati i posmatra, ali nikako da učestvuje i odlučuje u radu univerzitetskih tela. Mesto i uloga njegovih predstavnika bilo bi protokolarnog karaktera.

Finansiranje verskih zajednica iz javnih prihoda.

Finansiranje verskih zajednica iz javnih prihoda Republike Srbije, autonomne pokrajine i lokalne samouprave te iz prihoda javnih preduzeća nije u skladu sa načelom odvojenosti države i religijskih zajednica. U nameri da jednako tretira sve svoje građane bez obzira na njihovu veroispovest, sekularna država finansijski ne pomaže ni jednu versku zajednicu posebno. Ovaj pristup iskristalisao se kroz dugo i bogato istorijsko iskustvo Sjedinjenih Američkih Država i smatra se ujedno najjednostavnijim i najpravednijim rešenjem ove dileme: umesto da uzalud traži formule srazmernog i pravednog finansiranja svih verskih zajednica, država ne finansira ni jednu od njih. S druge strane, kao sastavni deo građanskog društva verske zajednice stiču pravo da traže i uživaju javnu materijalnu podršku za organizovanje svojih aktivnosti. To pravo, međutim, imaju pod istim onim uslovima koji važe i za sva ostala udruženja građana. Prelazno rešenje pruža holandski model u kojem verska organizacija ima pravo na materijalnu pomoć države i njenih derivata samo za finansiranje onih svojih aktivnosti koje ostaju otvorene za sve građane, a ne samo za neke od njih, npr. one koji prihvataju njenu dogmu.

Kapele i verski obredi u ustanovama zatvorenog tipa. Kapele, verski obredi u bolnicama, zatvorima, kasarnama, domovima učenika ili starih lica, kao i svim drugim ustanovama internatskog tipa u sekularnoj državi moraju se tolerisati iz praktičnih razloga. Reč je o objektima za život i rad lica čiji korisnici ne mogu da zadovolje svoje verske potrebe na uobičajen način. Zato sekularna država kao garant jednakog prava na slobodu veroispovesti preuzima obavezu organizovanja alternativnih oblika ispovedanja vere u ustanovama zatvorenog tipa čiji je osnivač. Konkretni modaliteti finansiranja ove prakse, ipak, ne bi smeli da podrazumevaju finansijsku podršku koja bi ugrozila sekularni karakter države. Zato verski službenici angažovani u ovim ustanovama ne bi smeli da budu državni

službenici – kao što je sada slučaj sa vojnim kapelanima koji nose oficirske činove i primaju platu iz budžeta. Obaveza država bi trebalo da bude ograničena na ustupanje dela internatske infrastrukture, te omogućavanje nesmetanog pristupa verskim službenicima ustanovi u koji su pozvani da obave obred.

Oporezivanje crkava. Verske zajednice u Republici Srbiji su privilegovani subjekti koji su oslobođeni plaćanja najvećeg broja poreza i doprinosa predviđenih poreskim sistemom. Istovremeno, privilegovani su korisnik budžetskih sredstava s obzirom na brojne oblike neposrednog i posrednog javnog finansiranja svojih aktivnosti. Ove privilegije predstavljaju najočiglednije kršenje načela odvojenosti države i religijskih zajednica jer ne postoji ni jedan racionalan razlog zašto bi bilo koja verska, ili druga zajednica bila oslobođena obaveza koje inače duguju svi ostali građani i njihova udruženja u zemlji. Kao prelazno rešenje može se ponuditi nemački ili italijanski model finansiranja verskih zajednica u kojem bi se one, kao poreski subjekti, mogle služiti uslugama javne poreske uprave, te preko nje vršiti naplatu posebnog poreza od svojih vernika. Naplata ovog poreza morala bi biti organizovana na strogo dobrovoljnoj osnovi.

Verska znamenja u javnim ustanovama i površinama. Verska znamenja u javnim ustanovama i na javnim površinama predstavljaju krupnu kontroverzu savremenog evropskog sekularizma koja se više puta našla i pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu (raspeća u učionicama bavarskih škola, islamska marama u francuskim i turskim, itd). Ova tema još uvek nije aktualizovana kod nas, ali se to svakako može očekivati s obzirom na napredak klerikalizacije društva u Srbiji. Neke pojave ove vrste su već prisutne, kao što je podizanje krsta uz pristupne saobraćajnice gradova i manjih mesta, kao i prisustvo

verskih znamenja – slika i kipova – na fasadama ili enterijeru starijih školskih, bolničkih i administrativnih zdanja. S obzirom na postojanje starije prakse iste vrste, čiji su neki primeri spomenične vrednosti (posebno u Vojvodini), ovaj trend se teško može ograničiti zakonom opšte primene. Ipak, on ne bi smeo da posluži kao opravdanje za sve druge pojavne oblike iste ili slične prakse kojima bi ozbiljno bio ugrožen sekularni karakter škole, vojske, policije ili bilo koje druge javne službe.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

322:141.7

БОЖИЋ, Марко, 1980-

Na šta mislimo kada kažemo ---. Sekularna država / Mar-
ko Božić. - Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju,
Univerzitet : Institut za demokratski angažman jugoistočne
Evrope, 2021 (Beograd : Colorgrafx). - 13 str. ; 18 cm. -
(Edicija Trg)

"Ova publikacija je nastala u okviru projekta 'Angažuj, in-
spiriši, osnaži: Rizom angažovane demokratije.'" --> kolofon.
- Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80484-69-3 (IFDT)

a) Секуларизам

COBISS.SR-ID 41530121